

УДК 331.15

Годес Н. В.¹

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ПЛАТІЖНОГО СОЮЗУ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЄВРАЗІЙСЬКОГО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ

У статті розглядаються сучасні теорії формування платіжного союзу та напрямки його формування в євразійському регіоні. Російська Федерація, Республіка Казахстан і Республіка Білорусь формують Євразійський союз на шляху інтенсифікації інтеграційних процесів у регіоні.

***Ключові слова:** валютна інтеграція, золотий стандарт, платіжний союз, економічний і валютний союз, спільний ринок, зона вільної торгівлі, асиметричність економік.*

ВСТУП

Циклічний характер розвитку світової економіки вимагає безперервної адаптації національних та наднаціональних фінансових механізмів до нових умов, а періодично виникаючі кризи і рецесії можуть свідчити про необхідність зміни існуючої фінансової формації [28], що включає в себе, згідно з проведеними дослідженнями,

¹ Рецензент: д. е. н., професор Л. С. Тарасевич

конструктивну структуру фінансової системи, що задовольняє вимогам соціально-економічного розвитку.

Фінансові потрясіння, які відбулися в ряді країн, що розвиваються в другій половині 90-х рр. ХХ століття, спричинили за собою дестабілізацію не тільки їх фінансових систем, а й інших країн, у тому числі й з інших регіонів світу, актуалізувавши проблему впливу процесів фінансової глобалізації на світову і національні економіки. У зв'язку з цим на сучасному етапі дослідження національного фінансового ринку не представляється можливим без врахування чинників міждержавної взаємодії.

Негативні ефекти глобальної фінансової та економічної кризи 2008–2009 рр. для країн Євразійського регіону полягають, насамперед, у макроекономічній дестабілізації, зростанні зовнішньої заборгованості, що, у свою чергу, веде до дестабілізації валютно-фінансової сфери, зростання інфляційних очікувань. З метою нівелювання наслідків рецесії на перший план виступає проблема оптимізації міждержавної взаємодії – насамперед у валютній та фінансовій сферах, розробка і застосування дієвого механізму інтеграції, для чого, в свою чергу, необхідно проаналізувати можливості застосування існуючих теоретичних розробок в галузі валютно-фінансової інтеграції та адаптації їх положень до сучасних реалій Євразійського співтовариства.

Проблемам валютно-фінансової інтеграції присвячені наукові праці зарубіжних та вітчизняних економістів (Р. Манделла, Р. Маккіннона, З. Барро, Дж. Міда, Б. Емерсона, В. Козловського, Н. Ушакова, В. Чаплигіна, В. Євстигнеєва та інших). Тим не менш, універсальний і комплексний аналіз умов, передумов і механізмів формування Платіжного союзу на сьогоднішній день відсутній. Крім того, наголошується плюралізм підходів до тлумачення базових економічних категорій. Нормативно-правовою базою для написання даної статті послужили норми міжнародного права, локальні нормативні акти Європейського союзу і нормативна база Митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану, Співдружності Незалежних Держав. Емпіричний аналіз проводився на основі даних державної статистики держав ЄвразЕС.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На сучасному етапі відзначається інтерес до наукового осмислення і систематизації проблем, пов'язаних з оптимізацією механізму інтегрування національних економік у систему світогосподарських зв'язків. Актуальність даної проблеми обумовлена як необхідністю розробки дієвих механізмів взаємодії окремо взятої країни з економічними і політичними «сусідами», так і динамікою світових господарських зв'язків, що породжують шоки нової якості, не враховані в класичних наукових теоріях. Практика процесів

трансформацій значно випереджає теорію; крім того, фундаментальні розробки західних економістів у галузі економічної та валютної інтеграції неможливо застосувати в чистому вигляді для країн пострадянського простору в силу ряду особливостей їх розвитку в «радянський» період, як-то: замкнутий виробничий цикл на основі кооперації, функціонування фінансового ринку виключно в державному обсязі, і, відповідно, асиметричність розвитку на сучасному етапі, обумовлена, перш за все, різними політичними векторами. У зв'язку з цим представляється доцільним приділити увагу розробці теоретико-методологічного базису для валютно-фінансової інтеграції країн Євразійського регіону, заснованої на емпіричному обґрунтуванні закономірностей їх розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незважаючи на численні спроби формування Платіжних спілок [31], теорія Платіжного союзу в чистому вигляді відсутня і на сьогоднішній день. Кластер економічних розробок, присвячений цій проблемі, розвивався в рамках теорії економічної інтеграції, яка може приймати різні форми і свідчити про різного ступеню «інтегрованість» національних економічних систем [1] та теорії оптимальних валютних зон [13; 15]. У більшості теоретичних розробок термін «інтеграція» використовується для відображення сукупності процесів і заходів щодо гармонізації економічних систем декількох країн для забезпечення стабільності та нівелювання шоків зовнішнього середовища. У даному контексті під шоками зовнішнього середовища розуміються негативні ефекти глобалізації (сформованого в 1980–1990 рр. якісно нового порядку організації світового господарства і новому міжнародному поділі праці).

На сучасному етапі заслуговують уваги 2 аспекти глобалізаційних процесів: транснаціоналізація та регіоналізація (глокалізація) [32].

Вигоди транснаціоналізації доступні і країнам, що розвиваються, у вигляді розширення виробництва, збільшенні доходів держави і населення, інтенсифікації зовнішньоторговельного обороту, однак більшість країн з економіками, що трансформуються, не змогли підключитися до процесу розподілу світових фінансових ресурсів.

На сучасному етапі спостерігається інтенсифікація інтеграційних процесів (перехід у нову якість). По-перше, відбулася відмова від поширеної у 90-ті роки оцінки глобалізації виключно як позитивного процесу, що вимагає лише «корекції» окремих негативних ефектів, і перехід до критичної оцінки фінансової інтеграції, аж до визнання її виключно негативним явищем. По-друге, власне сутність фінансової інтеграції перестала бути центром досліджень, відбулося зміщення акценту на вивчення негативних наслідків глобалізації і пошук заходів з мінімізації збитків від них. При цьому наслідки глобалізації у фінансовій сфері є наслідком транскордонного руху неконтрольованих

потоків валюти і капіталу в умовах посилення взаємозалежності країн усього світу.

Глобальна фінансова криза 2008–2009 рр. показала, що ризики фінансової глобалізації та їх негативний вплив на національні фінансові системи призводять до того, що національні уряди змушені відвернутися від глобалізації, повернутися до протекціонізму, встановити бар'єри для імпорту і контроль над потоками капіталу [33].

Для національних урядів першочерговим є завдання збереження внутрішньої фінансової стабільності, а не розвиток інтеграційних процесів. Крім того, така реакція національних урядів свідчить про збереження ними механізмів, що дозволяють захищати національні фінансові системи від негативних впливів глобалізації. Для отримання вигод глобалізації, забезпечення реалізації національних інтересів і стабілізації економіки, як розвинені, так і країни, що розвиваються, об'єднуються в економічні угруповання, засновані на зміцненні господарських зв'язків та інтеграції фінансових ринків. Емпіричний аналіз глобалізаційних процесів дозволяє зробити висновок про, в цілому, позитивність їх ефектів, оскільки внаслідок зростання світового ВВП та розширення світового товарообігу відбувається як зростання прибутків країн-експортерів капіталу, так і країн-реципієнтів. Проте ряд держав з ринками, що формуються, виявився «за бортом» глобалізації. Ці країни прагнуть відстоювати свої інтереси в колективному порядку, створюючи економічні союзи та угруповання. У рамках таких угруповань відбувається зміцнення господарських зв'язків, як правило, на основі кооперації. Це справедливо як щодо промислово розвинених країн, так і країн, що розвиваються.

Багатофакторність інтеграції як загальноекономічного явища створює базис для структуризації даного феномена у вигляді сукупності форм і стадій. Економічні вчення (неокласична неоліберальна теорія, структуралізм, неокейнсіанство, функціоналізм, ринково-інституційна теорія, правова концепція інтеграції) і практика виділяють п'ять основних рівнів інтеграційних об'єднань. Інтеграційні процеси можуть відбуватися у різній часовій послідовності в залежності від особливостей конкретного об'єднання. Проте традиційно рівні інтеграційної взаємодії розташовують у порядку, представленому на малюнку 1. Зона вільної торгівлі передбачає усунення митних бар'єрів між країнами-учасницями. Митний союз передбачає вільне переміщення товарів і послуг всередині угруповання і встановлення єдиних митних тарифів по відношенню до третіх країн. Загальний ринок передбачає рух усіх без винятку факторів. При економічному союзі (Єдиний Економічний Простір) до спільного ринку додається новий блок, який включає проведення єдиної економічної, промислової, транспортної, інформаційної та соціальної

політики. Платіжний союз являє собою економічний союз, доповнений блоком валютної інтеграції, тобто це економічний і валютний союз. Останній може базуватися як на введенні загальної або єдиної валюти, так і на жорсткій фіксації курсів національних валют. У контексті теорії економічної інтеграції представляється правомірним виділити Платіжний союз як завершальну стадію регіональної інтеграції, основою для побудови якої служить економічний союз.

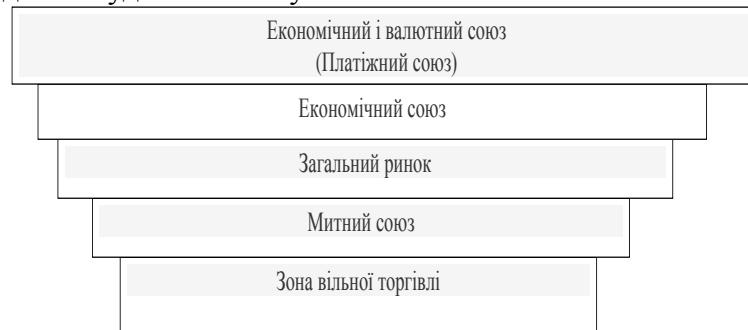

Рис.1. Рівні інтеграційної взаємодії

Проведений аналіз економічних досліджень дозволяє стверджувати, що не завжди при завершенні формування кожного інтеграційного механізму інші механізми не виростають з нього, як виростили б «стадії» єдиного закономірного процесу. Негативні стимули, тобто стимули повернення до менш інтегрованих форм, наростають експоненціально в міру завершення кожного специфічного набору механізмів, властивих тому або іншому рівню інтеграційного об'єднання. Платіжний союз не виростає з інтеграції фінансових ринків, а інституційна форма єдиної грошової системи не виростає, у свою чергу, із сукупності окремих елементів валютного союзу. Навпаки, розвиток кожної форми фінансової інтеграції знижує практичну вірогідність розвитку нових її форм [21]. В авторському розумінні платіжний союз являє собою зону звернення однієї валюти на території декількох держав, яка здатна виконувати на цій території всі функції грошей. При цьому слід звернути увагу і на трансформацію самих класичних функцій грошей. Узагальнення наукових досліджень у галузі теорії грошей дозволяє виділити, як мінімум, два суперечливих підходи:

1. Злиття функцій грошей як засобу обігу з функцією як засобу платежу, оскільки платіж може відбуватися як в сьогоденні, так і в майбутньому часі, як реальними, як і кредитними грошима (записи на рахунках) [5].

2. Виділення функції засобу платежу як «інтегральної функції», що об'єднує функції засобу накопичення, міри вартості, за чільної ролі

засобу платежу [8].

На думку автора, доцільно розглядати ще одну новітню функцію грошей – як регіонального стабілізатора. У даний час існує тільки один приклад регіональної валюти – зона євро. У більшості економічних об'єднань функція регіональних грошей реалізується з використанням валют інших країн (валютне заміщення). У 1961–1969 рр. був опублікований ряд наукових робіт, що поклали початок дискусії про єдину валюту. Концепція плаваючих валютних курсів, сформульована Дж. Мідом [14] в Англії, а пізніше М. Фрідменом [30] в США, ґрунтується на тому, що за умови збереження стабільних валютних курсів проблема одночасного досягнення внутрішньої і зовнішньої економічної рівноваги не може бути дозволена.

Перехід до вільно змінюваних валютних курсів, як передбачалося, дозволив би вирішити масу економічних проблем, в числі яких дотримання зовнішньої і внутрішньої макроекономічної рівноваги, оскільки курс валюти впливає на темпи економічного зростання і національної конкурентоздатності, сальдо торговельного і платіжного балансів у зовнішній сфері, динаміку іноземних активів держави у монетарній сфері, обслуговування зовнішнього боргу, динаміку дохідної та видаткової статей державного бюджету у фіскальній сфері.

Для розгляду валютно-фінансової інтеграції необхідно розмежувати поняття платіжного союзу і валютної зони. Валютна зона являє собою географічно і економічно певну групу країн, яка «не є ані такою малою, ні настільки відкритою, щоб вона виграла матеріально від прив'язки її валюти до третьої; ні настільки великою, що виграла б матеріально, розпавшись на підобласті з різними валютами» [9]. Платіжний союз, на думку автора, являє собою інституціональну міждержавну валютну та фінансову систему, оформлену угодами в рамках групи країн. Тобто, з рядом умовностей, платіжним союзом може вважатися і економічний, і валютний союз.

Для того, щоб перевірити, чи можна спростувати теорію розвитку валютного об'єднання, потрібно, насамперед, розглянути його структуру, форми прояву та адаптованість до навколишнього середовища. Валютна інтеграція, що розуміється як процес посилення тісноти зв'язків між об'єктами валютної сфери, супроводжується їх зближенням, появою нових загальних ознак. Історія розвитку валютних систем «новітньої історії» демонструє, що всі вони в міру вдосконалення своєї структури набували нових властивостей, здатних задовольняти вимогам конкретної історичної формації. Ряд дослідників [12; 9; 4], відстоюючи тезу про необхідність і первинність політичної інтеграції над інтеграцією загальноекономічної (а тим більше фінансової), стверджує, що реорганізація валютно-фінансових систем може бути виправдана тільки в тому випадку, якщо вона

супроводжується глибокими політичними змінами, оскільки національна валюта є вираженням національного суверенітету.

Існує й альтернативна точка зору [7], заснована на концепції міждержавної економічної конвергенції (збіжності), що передбачає першорядну роль збіжності економічних структур і відносин, а симетричний економічний розвиток, на їхню думку, є запорукою успішної валютно-фінансової інтеграції. Однак, незважаючи на ряд суперечностей, практично всі дослідники сходяться на думці, що найважливішою перевагою єдиної валюти над зафіксованими валютними курсами є те, що єдина валюта дозволяє валютному союзу користуватися максимальним довірою, що, в свою чергу, впливає з конвергенції норм ефективності довгострокових фінансових інструментів по країнах інтеграційного угруповання. У той же час, якби найважливішим моментом дійсно була жорсткість правової прив'язки до певної політики, довіра могла б бути в рівній мірі забезпечена правовими заходами на національному рівні через те, що будь-який проміжний варіант курсоутворення (відмінний від жорсткої фіксації або вільного плавання, що є утопічними крайнощами) більшою мірою уразливий для спекулятивних атак і нестабільності, і тому буде вимагати більш частого втручання центрального банку, який не завжди в змозі приймати рішення краще, ніж ринок.

Паралельно з розвитком загальної економічної інтеграції відбувається ускладнення форм і методів валютно-фінансової інтеграції. Перехід до єдиних грошей перестав бути самоціллю, на перший план вийшла політика міждержавної економічної конвергенції.

Видається, що вимог економічної збіжності недостатньо для комплексного аналізу умов і параметрів формування платіжного союзу, оскільки у сучасному стані міжнародних економічних відносин посилюються розбіжності між країнами, що знаходяться в даний історичний момент на різних етапах розвитку. Це свідчить на користь необхідності вироблення нових знань у сфері валютно-фінансової інтеграції на кумулятивних принципах.

Для того, щоб дослідити можливість застосування механізмів єдиної валюти, слід звернутися до поняття «оптимальної валютної зони», створення якої передбачає, між іншим, дотримання ряду основоположних конвергенціональних принципів, що знайшло відображення в нормативних документах (договір про об'єднання грошових систем НДР і ФРН, Маастрихтський договір, договір Карибських держав про створення зони валютної (монетарної) стабільності, договір про об'єднання грошових систем Росії і Білорусі).

У рамках теорії оптимальних валютних зон, основоположниками якої є Р. Манделл [15], П. Кенен [11] і Р. МакКіннон [13], визначено ряд базових економічних принципів, що дозволяють державам проводити інтеграцію своїх грошово-кредитних систем.

Так, класична теорія оптимальних валютних зон передбачає, що держави приступають до формування валютного союзу відповідно до наступних критеріїв:

1. Торгівля між країнами союзу переважає над торгівлею з третіми країнами (внутрішня відкритість домінує над зовнішньою);
2. Спостерігається схожість в економічній структурі потенційних членів і, як наслідок, однакова реакція на зовнішні шоки;
3. Існує висока мобільність факторів (праці і капіталу) (або еластичність заробітної плати як субститута мобільності робочої сили), а також створена і функціонує система міждержавних міжбюджетних трансфертів.

На додаток до основних виділяються критерії, дотримання яких сприяє розвитку процесів валютно-фінансової інтеграції. До них, зокрема, відносяться:

1. Бажання однієї з держав імпортувати свою грошово-кредитну стабільність;
2. Потреба у розвитку інтеграції з державою-сусідом або торговим партнером;
3. Необхідність отримання доступу до адекватного рівня резервів [10].

Тим не менш, незважаючи на наявність чітко визначених критеріїв, теорія оптимальних валютних зон схильна до постійних внутрішніх змін. Для держав Євразійського регіону практичне застосування постулатів теорії оптимальних валютних зон можливе тільки на основі компіювання необхідних окремих параметрів номінальної та реальної міждержавної економічної конвергенції, виконання яких створює умови для переходу до стадії формування та інституційного оформлення валютного союзу.

Аналіз положень теоретичних динамічних моделей валютних зон дозволяє зробити висновок про те, що при укладанні валютних союзів критерії економічної конвергенції не завжди враховуються і, більше того, ніколи не були вирішальними в процесі розвитку валютного об'єднання [3, 6, 18]. Навпаки, об'єднання надає відокремленим системам перевагу стійкості: воно призводить до кооперації (замість конкуренції) між цими системами і більш раціонального використання можливостей кожної окремої держави (а за рахунок створення надбудовної структури початкові системи отримують вигоду в обміні). Досягнення максимальної стійкості вимагає повторення такого об'єднання на більш високому рівні (інтеграції систем, що виникають в результаті первинної інтеграції). Багаторазове об'єднання систем різного рангу неминує додає структурі ієрархічний характер. З іншого боку, оскільки в процесі переходу випадкових кількісних змін у якісні з'являються найрізноманітніші, наступні одна за одною зміни, виникає ситуація, за якої можливий розвиток системи різними шляхами.

Тобто при однакових зовнішніх впливах кращим виявиться то один напрямок ієрархізації, то інший. При цьому зовнішній вплив може мати неспецифічний характер у тому сенсі, що він буде приводом, але не причиною випробовуваної ієрархізації. Причиною ж виступають специфічні особливості самої системи.

Серед неспецифічних особливостей міждержавної взаємодії Росії, Білорусі, Казахстану та інших пострадянських країн слід виділити існування протягом багатьох років єдиних правових та інституційних норм, виробничих стандартів, системи освіти, соціального і культурного розвитку.

Ряд європейських досліджень [17] вказують на невідповідність класичних теорій розвитку валютно-фінансової інтеграції та детермінованих ними критеріїв реальній ситуації в міжнародних відносинах (теорія міжнародних невідповідностей і асиметрій приділяє увагу як відмінностям у внутрішній економічній інфраструктурі, так і в міжнародному обміні). Відмінності у поведінці економічних агентів (і, як наслідок, відмінності у загальній реакції економіки на будь-які дії), відмінності у впливі, який різні країни можуть спричинити на міжнародний обмін, супроводжуються явищами структурної переваги, що виникають з асиметричних дій, скоєних одними країнами по відношенню до інших країн. У зв'язку з цим економічна думка зосередила увагу на питаннях визначення номінальних і реальних умов і термінів економічної збіжності. Синтез теорії оптимальних валютних зон і теорії міжнародних невідповідностей і асиметрій створив передумови для вироблення дієвих механізмів формування валютних союзів (об'єднань) у системі асиметричних економік, що являють собою групу країн, які знаходяться на різних стадіях економічного розвитку та інституційного устрою валютно-фінансової сфери.

Слід зазначити, що сферу (зону) обігу валюти визначити складно, але можливо, у той час як сферу (зону) достатньої економічної доцільності визначити не можна. Цим обумовлений скептицизм багатьох дослідників щодо можливості реалізації платіжного союзу в принципі. Навіть основоположник теорії оптимальних валютних зон Р. Манделл зазначав, що «навіть чи можлива ситуація у політичній дійсності, коли відбудеться відмова від національних валют на користь будь-якої домовленості у валютній сфері» [15], але, тим не менш, досвід останніх років свідчить про протилежне. Крім створення єврозони, існує кілька прикладів введення жорсткої фінансової політики, за якої основним є жорстка прив'язка національної валюти до долара, тобто кількість національної валюти в країні точно відповідає валютним запасам країни згідно з установленим валютним курсом.

Обмеженнями на застосування теорії оптимальних валютних зон у рамках Євразійського Платіжного союзу є, по-перше, нормативний, ідеальний характер даної теорії; по-друге, відсутність чітких

інструментів оцінки оптимальності валютної зони; по-третє, протиріччя, яке полягає в тому, що, з одного боку, учасники валютної зони повинні являти собою малі відкриті економіки, яким вигідно зафіксувати курси своїх валют, а з іншого – для згладжування зовнішніх шоків їм необхідно диверсифікувати виробництво і споживання, що здійснити на практиці можуть лише великі закриті економіки [23]. Це підтверджується емпіричними дослідженнями: наприклад, отримання безкоштовного кредиту об'єднанням, валюта якого є міжнародним резервним засобом, свідчить про наявність вигоди для валютного об'єднання, причому чим довше гроші не пред'являються до товарно-матеріального відшкодування, тим довше терміни подібного безкоштовного кредитування. У той же час, надмірне осідання грошей у каналах грошового обігу призводить до відкладеної інфляції. У випадку прояву видимих економічних проблем у валютному об'єднанні розпочинається лавиноподібне скидання грошей з-за кордону, що тільки посилює нестійкість об'єднання і знижує ефективність заходів антициклічної політики.

Під дотриманням економічної доцільності процедури формування платіжного союзу розуміється можливість отримання економічного прибутку, еквівалентного упущеній вигоді, яку він міг би мати в результаті фінансово-господарської діяльності поза рамками даного об'єднання (тобто, в тому випадку, якщо б не проявлявся ефект синергії). Упущена вигода не складається виключно з трансакційних втрат, до неї також входить і неможливість планування валютних, процентних, курсових ризиків та загальної довгострокової діяльності. Варто відзначити також, що на початковому етапі формування валютного об'єднання всі держави-учасниці будуть нести тільки витрати, тоді як вигода з'явиться не відразу, а через певний часовий лаг.

У зв'язку з тим, що валюти служать основним засобом фінансування, валютні відносини стають основною ланкою механізму інтеграції фінансових ринків. Спроби створення валютних союзів між різними державами неодноразово робилися в кінці XIX – на початку XX століть – у період, коли почався відхід від золотого стандарту і перехід до паперово-грошового обігу, у зв'язку з чим питання регулювання міжнародної торгівлі та сальдо платіжних балансів набули особливої актуальності (в епоху золотого стандарту негативне сальдо платіжного балансу погашалося державою за допомогою фізичного переміщення золота).

Основний аргумент, яким в усі часи оперували прихильники створення валютних союзів, полягає в тому, що валютний союз сприяє більш ефективній і розгорнутій раціоналізації промисловості і торгівлі, ніж це було б можливо тільки при митному союзі. Слід зазначити, що причини утворення валютних союзів у системі фіксованих валютних

курсів відрізнялися від причин, які викликали появу валютних союзів у подальшому (політичні причини поступилися місцем економічним, і, на наш погляд, сталося це у всіх валютно-фінансових угрупованнях [19]. Ретроспективний аналіз світового досвіду валютно-фінансових об'єднань дозволяє зробити висновок про те, що цей процес об'єднання досить тривалий і вимагає детального опрацювання принципів його побудови і умов реалізації. Спроби створення валютного (монетарного, грошового) об'єднання на європейській території робилися з XIV–XVI ст. (Політичний і торговельний союз німецьких міст – Ганзи). Основною метою виникнення як цього, так і створених пізніше Латинського монетного союзу (1865–1869 рр.), Скандинавського монетного союзу (1872–1931 рр.) було подолання труднощів у розрахунках та зайвих витрат [31].

Передумовами створення колективної форми грошей на європейському континенті виявилися циклічність економічного розвитку країн та регіонів і проблеми, пов'язані з існуванням безлічі національних валют, флуктуації курсів, що породжувало безліч невиробничих витрат. Досвід європейської інтеграції свідчить, що участь в інтеграційному об'єднанні здатна забезпечити включення країни в єдиний господарський комплекс і створити умови для кращого використання статичних (пов'язаних з масштабом виробництва) і динамічних (пов'язаних зі зростанням продуктивності праці в умовах конкуренції) переваг, а, отже, для більш ефективного виробництва в масштабах об'єднання. Розвиток інтеграції може сприяти зміцненню міжнародної конкурентоспроможності об'єднання та його позицій по відношенню до інших економічних центрів світу.

У середині ХХ століття вперше у сучасній історії Європа опинилася без світової валюти: післявоєнна Бреттон-Вудська модель міжнародної валютної системи базувалася на доларі США, який ще в 30-і рр. витіснив з лідируючих позицій британський фунт стерлінгів. Тому в 1950 р. був створений Європейський платіжний союз, до якого увійшли Великобританія, Франція, Німеччина, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Швейцарія, Італія, Греція, Португалія і Туреччина (згодом він був перетворений в Європейську валютну угоду).

У квітні 1951 р. був підписаний Паризький договір про створення Європейського об'єднання з вугілля та сталі, що поклав початок європейській економічній інтеграції. Однак перші реальні передумови повноцінного валютного співробітництва з'явилися з підписанням 25 березня 1957 року Римського договору про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) у складі ФРН, Франції, Італії, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу. Економічне об'єднання Європи своїм розвитком вело до необхідності наявності єдиних грошових знаків, і вже в 1962 р. Комісія ЄЕС висунула для цих країн ідею єдиної

валюти. Спочатку в рамках Римського договору валютному співробітництву відводилася допоміжна роль забезпечення роботи митного союзу, в результаті створення якого були скасовані мита й обмеження у взаємній торгівлі, введений єдиний митний тариф на ввіз товарів із третіх країн із метою огороження ЄЕС від іноземної конкуренції. Незважаючи на те, що Європейський союз на сучасному етапі розвитку зіткнувся з проблемою підтримки стабільності в регіоні, комплекс теоретичних розробок та їх практичної апробації в рамках Європейського Співтовариства на сьогоднішній день є єдиним прикладом успішної реалізації економічного і валютного союзу.

Отже, при розробці механізму валютної і фінансової інтеграції в рамках ЄврАзЕС необхідно, насамперед, розглянути можливість застосування європейського досвіду з точки зору передумов, умов і механізму утворення Платіжного союзу. Причинами, що зумовили необхідність валютної інтеграції в Європейському союзі, були:

1. Необхідність валютної стабілізації для посилення взаємозалежності національних економік при лібералізації руху товарів, капіталів, робочої сили.

2. Необхідність створення зони валютної стабільності з метою захистити країни регіону від зовнішніх шоків.

3. Прагнення обмежити вплив долара і протистояти зростаючій конкуренції з боку Японії.

Процес європейської валютно-фінансової інтеграції розвивався за такими напрямками:

- міжурядові консультації з метою координації валютно-економічної політики;
- спільне плавання курсів валют ЄЕС (європейська «валютна змія»);
- проведення валютних інтервенцій не тільки в доларах, але й у європейських валютах (з 1972 р.) для зменшення залежності від долара;
- введення європейської розрахункової одиниці (ЄРО), прирівняної спочатку до 0,888671 г чистого золота;
- формування системи міждержавних взаємних кредитів для покриття тимчасових дефіцитів платіжних балансів і здійснення розрахунків між банками;
- створення бюджету ЄЕС, що значною мірою використовується для валютно-фінансового регулювання загального аграрного ринку;
- введення системи компенсаційних валютних виплат і зборів (податків і субсидій у формі надбавки чи знижки до єдиної ціни на аграрні товари), які до введення ЕКЮ встановлювалися в сільськогосподарських розрахункових одиницях, рівних долару, і що перераховуються в національні валюти за спеціальним курсом;
- установа міждержавних валютно-кредитних інститутів: Європейського інвестиційного банку, Європейського фонду

розвитку, європейського фонду валютного співробітництва та ін.

До найбільш значущих досягнень ЄВС можна віднести наступні: успішний розвиток ЕКЮ, яка придбала ряд рис світової валюти, режим узгодженого коливання валютних курсів у вузьких межах, відносна стабілізація валют, хоча періодично переглядаються їхні курсові співвідношення, об'єднання 20% офіційних золотодоларових резервів; розвиток кредитно- фінансового механізму підтримки країн-членів; міждержавне і елементи наднаціонального регулювання економіки. Проте валютна інтеграція в рамках ЄВС не була завершена. У ЄС і ЄВС існувало чимало труднощів, протиріч і невирішених проблем [22].

Узагальнюючи досвід європейської інтеграції, можна зробити висновок про те, що введення нової валюти сприяло посиленню інтеграції не тільки всередині угруповання, а й у сусідніх країнах. Це обумовлено тим, що стан цих країн потенційно може погіршитися у зв'язку з тим, що відбувається переорієнтація економічних зв'язків країн, що інтегруються, зміна потоків товарів і капіталу, в результаті чого країни, які не були зацікавлені в інтеграції, отримують імпульс для участі. Введення в обіг євро спричинило за собою значні зміни на європейських фінансових ринках, що проявилось в превалюванні цінних паперів, номінованих у євро, над доларовими. Це свідчить на користь того, що введення регіональної валюти сприяє зниженню рівня заміщення валют і активів країн-учасниць валютного об'єднання.

Недовгий термін функціонування європейської валюти не дозволяє з великою часткою впевненості робити висновки та прогнози. Однак, спираючись на дослідження сучасних науковців, можна стверджувати, що в цілому валютно-фінансова інтеграція позитивно впливає на економіку окремої країни та інтеграційного угруповання в цілому, здатна стимулювати посилення торгівлі з сусідніми країнами, прискорити економічний розвиток, перерозподілити «упущений» унаслідок високого рівня доларизації сеньйораж. Для країн Євразійського регіону валютна інтеграція сприятиме зміцненню виробничих і економічних зв'язків. Крім того, введення єдиної регіональної валюти здатне стати важливим фактором інтеграції, надати країнам-учасникам реальне скорочення транзакційних витрат і обмежень в торгівлі. Для аналізу застосованості тих чи інших критеріїв валютної інтеграції потрібно відзначити те, що в результаті лібералізації та підвищення рівня відкритості фінансових ринків національні валюти держав-членів Митного союзу змушені конкурувати з більш сильними іноземними валютами як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку, що проявляється у «витісненні» національних валют з розрахунків і структури грошової маси країни, або доларизації економіки. Під доларизацією (заміщенням валют і активів) автор розуміє заміщення іноземною валютою основних функцій національних грошей унаслідок низки економічних

чинників, політичних чи культурно-соціальних умов.

Слід зазначити, що рівень доларизації держав ЄврАзЕС є особливо значущим аспектом функціонування валютно-фінансової сфери. Унаслідок статистичних обмежень багато дослідників у якості основного показника доларизації використовують відношення депозитів в іноземній валюті у вітчизняній банківській системі до грошової маси M_2 , для аналізу заміщення валют в готівковому обігу – відношення готівкової іноземної валюти до грошової маси M_1 . Однак фрагментарність даних і відображення у вищезгаданих показниках явищ, які не є доларизацією, а відображають тенденції до посилення участі країни у світогосподарських зв'язках, можна використовувати і відношення зовнішнього боргу держави у ВВП, що є непрямою ознакою доларизації [20]. Як правило, країни з доларизованою економікою використовують валюту великої сусідньої держави або валюту держави, колонією якої вони були раніше, або орієнтуються на валюту сусіднього інтеграційного угруповання. Слід зазначити, що в основі сучасних процесів доларизації, що мають місце у Латинській Америці і в Центральній та Східній Європі, лежить прагнення до формування валютного союзу (Центральноамериканського доларизовані у Латинській Америці, приєднання до Європейського Союзу – у Центральній та Східній Європі).

У Євразійському регіоні процес заміщення валют тісно пов'язаний із зростанням неофіційної євроізації країн Центральної та Східної Європи. Питання використання країнами Центральної та Східної Європи єдиної європейської валюти стає актуальною проблемою при дослідженні перспектив розвитку Європейського союзу, оскільки основною концепцією його розвитку є формування стабільної валютної зони та оптимізація її кордонів [16]. Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що вплив на валютні системи Росії, Білорусі та Казахстану з метою свідомості Платіжного союзу буде цілеспрямованим лише в тому випадку, якщо він буде враховувати особливості кожної держави окремо і системи в цілому. В якості прийнятних меж платіжного союзу можна визначити сферу збігу цільових установок:

- загальноекономічні цілі: зайнятість, цінова стабільність, збалансований платіжний баланс;
- цілі грошово-кредитної політики: стабільність валютного курсу, грошова маса (грошові агрегати), кредитні агрегати, прогнозованість процентних ставок;
- економічна доцільність.

При цьому слід зазначити, що цільові установки (їх значення) схильні до мінливості, на підставі чого можна припустити, що виробити єдино можливу і єдино правильну методику визначення меж валютного об'єднання навряд чи можливо. Щодо географічних (фізичних) меж, актуальність представляє проблема визначення

внутрішнього і зовнішнього середовища об'єднання. Процес становлення, розвитку та успішного функціонування міждержавного об'єднання цілком залежить від взаємодії саме цих сфер і знаходження компромісу в подібній взаємодії. Конфлікт полягає в коректному визначенні цих сфер, оскільки до об'єднання процеси, що відбуваються у валютно-фінансовій сферах країн-учасниць, є екзогенними один одному.

ВИСНОВКИ

Таким чином, при русі до єдиного валютного простору та побудові Євразійського Платіжного союзу необхідно, насамперед, визначити критерії оптимальності форми міждержавної взаємодії з урахуванням особливостей розвитку валютної та фінансової систем держав-учасниць та нової якості процесів глобалізації.

Розробку практичних механізмів трансформації валютно-фінансових систем Росії, Білорусі і Казахстану в наддержавну, слід здійснювати на основі компіляції окремих положень теорії оптимальних валютних зон, економічної конвергенції (дивергенції), теорії валютно-фінансової інтеграції та теорії заміщення валют (доларизації) з урахуванням емпірично обґрунтованих передбачуваних ефектів, синергічності й емерджетності системи і витрат валютної інтеграції. Не становить сумнівів, що Платіжний союз сприятиме забезпеченню стабільного та сталого розвитку Євразійського регіону, однак досягнення мети стабільності можливе тільки за умови комплексного аналізу можливостей і доцільності застосування існуючих теоретичних розробок, а також розробки методологічних рекомендацій, що враховують специфіку розвитку регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Balassa, B. *European Economic Integration*/B. Balassa. – New York : American Elsevier Publishing Company Inc, 1975. – 416 p.
2. Barro, R. *Convergence* / R. Barro, X. Sala-I-Martin // *The Journal of Political Economy*, Chicago. – 1992, Apr. – Vol. 100, Issue 2. – pp. 223–251.
3. Barro, R. *Convergence* / R. Barro, X. Sala-I-Martin // *The Journal of Political Economy*, Chicago. – 1992, Apr. – Vol. 100, Issue 2. – pp. 223–251.
4. Buiter, W. *The EMU and the NAMU: What is the Case for North-American Monetary Union?* / W. Buiter//CEPR Discussion Paper. – 1999. – № 2181. – 187 p.
5. Calvo, G, Benett. A., Borensztein, E. *Monetary policy in Dollarized Economies*/G.Calvo // *IMF Occasional Paper*. [Electronic resource] – 1999. – No.171. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/nft/op/171/>. – Date of access: 17.11.2010.
6. Demertzis, M. *Is a 2-speed System in Europe the Answer to the Conflict between Germany and the Anglo-Saxon Models of Monetary Control?*/ M. Demertzis, A. Hughes Hallett, O.// *Competition and Convergence in Financial Markets – The German and Anglo-American Models* /edited by S. Black and M. Moersch.– Elsevier, North Holland, New York, 1998. – 139 p.
7. Emerson, M. *One Market, One Money*/ M. Emerson, D. Gros et al., Oxford: Oxford University Press, 1992. – 344 p.
8. Feige, Edgar L. *Dollarization and Euroization in Transition Countries.* / *Euro and Dollarization: Forms of Monetary Union in Integrating Regions* // *Working Paper of University International Conference.* – Fordham, 2002. – April 5–6. – P. 132–136.
9. Frankel, J. *No Single Currency Regime is Right For All Countries or at All Times.* <http://www.nber.org/papers/w7338>, NBER working paper series, September

1999. 10. GATT Studies in International Trade, №8, 1980. – P. 38. 11. Kenen, P. The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View/P. Kenen // Monetary Problems of the International Economy, edited by R.A. Mundell and A.K. Swoboda. – Chicago: The University of Chicago Press, 1969. – Pp. 41–60. 12. Kindleberger, C. A Financial History of Western Europe. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 524 p. 13. McKinnon, R. Optimum Currency Areas / R. McKinnon // The American Economic Review. – 1963. – Vol. 53 (LIII). – Pp. 717–725. 14. Meade, J. A Neo-Classical Theory of Economic Growth. – London: George Allen & Unwin Ltd., 1962. – 192 p. 15. Mundell, R. A Theory of Optimum Currency Areas/R. Mundell // The American Economic Review. – 1961, Sep. – Vol. 51. – Pp. 657–665. 16. Heise, P. Gresham's Law And the Euroisation of the Central and Eastern European Countries /P. A. Heise // 20.02.2002/ Department of Political Science and Economics Lebanon Valley College. – Режим доступа: http://sceco.univaix.fr/cefi/colloques/paul_heise.pdf. – Дата доступа: 13.06.2011. 17. Perroux, F. Inflation, Dollar, Euro–Dollar/ F. Perroux, J. Denizet et al. – Paris: Edition Gallimard, 1971. – 316 p. 18. Summer, J. Economic integration and convergence: A second decomposition method / J. Summer // Journal of Economic History. – 1999, Sep. – Issue 3. – Pp. 773–778. 19. Генкин, А. С. Частные деньги: история и современность. – М. : Альпина Паблишер, 2002. – 518 с. – С. 71-90. 20. Дробышевский, С. М., Полевой, Д. И. Проблемы создания единой валютной зоны в странах СНГ/ С. М. Дробышевский. – М. : ИЭПП, 2004. – 136 с. 21. Евстигнеев, В. Р. Валютно-финансовая интеграция в ЕС и СНГ. Сравнительный семантический анализ / В. Р. Евстигнеев. – М. : Наука, 1997. – 271 с. – С. 123-130. 22. Красавина Л. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. – М. 2000, с.64. 23. Моисеев, С. Р. Макроанализ валютного курса: От Касселя до Обстфельда и Рогоффа /С. Р. Моисеев // Вопросы экономики. – 2004. – № 1. – С. 49–65. 24. Основные макроэкономические показатели государств ЕврАзЭС. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.isbnk.ru/statistics/. – Дата доступа: 10.11.2010. 25. Официальный сайт Национального банка Республики Беларусь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Nbrb.by. – Дата доступа: 16.04.2011. 26. Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Nationalbank.kz. – Дата доступа: 16.04.2011. 27. Официальный сайт Центрального банка Российской Федерации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Cbr.by. – Дата доступа: 16.04.2011. 28. Рудый, К. В. Финансовые кризисы: теория, история, политика/ К.В. Рудый. – М. : Новое знание, 2003. – 399 с. – С. 277-280. 29. Статистическая база Межгосударственного статистического комитета СНГ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cisstat.com/stat3/d0412.html>. – Дата доступа: 03.05.2011. 30. Фридмен, М. Количественная теория денег. Пер. с англ. – М. : Эльф пресс, 1996. – 131 с. 31. Хайек Ф. Частные деньги. – М. : Институт национальной модели экономики, 1996. – 239 с. 32. Чаплыгин, В. Г. История развития денег и денежных систем / В. Г. Чаплыгин. – Калининград, 2004. – 318 с. 33. Шмелев, В. В. Хмыз, О. В. Глобализация мировых валютно-финансовых рынков // В. В. Шмелев. – М. : МГИМО, 2010. – 196 с.